

R. TAKÁCS OLGA

„Róma ellenállhatatlan...”

Vonások két századvégi pap-tudós portréjához

Az 1880-as évek végén két erdélyi református nőt fogadott XIII. Leó pápa. Egyikük, Wohl Janka megörökíttette a magánkihallgatást. Ebből az érdekes leírásból valók a következő sorok: „A szentatya a magyar klérus más előkelő tagjairól is meleg elismeréssel emlékezett meg (...), de különösen kiemelte Fraknói apát-kanonokot, kinek lankadatlan kutatásait a Vatikán könyvtáraiban folyton élénk érdeklődéssel kísérte. Egyáltalán csodálkozással láttuk, mily ékesszólóvá lett, midőn meglepő tájékozottsággal, úgy hazai történelmünket, mint jelenlegi politikai és egyházi viszonyainkat illetőleg kiemelte ama nagy horderejű szolgáltatásokat, melyeket papságunk a tudományoknak és tanügynek tett oly időkben, amidőn nálunk a kultúrtörékvések még minden irányban igen szomorú képet nyújtottak. (...)”

Fraknói Vilmos (1843-1924) nemcsak magas egyházi tisztséget betöltő pap volt, hanem jelentős történetíró, egyháztörténetíró, tudományszervező is, egyike a máig használt fontos forráskiadványok létrehozóinak s az olasz-magyar tudományos kapcsolatok kiépítőinek. Tudóstársával, Ipolyi Arnolddal (1823-1886) — aki ugyancsak magas rangú főpap is volt — folytatott, eddig kiadatlan levelezése, ebben az évben kerül nyomdába. E két tudósról az elmúlt évtizedekben csak a legszűkebb szakma tudott, munkáik nem könnyen voltak hozzáférhetőek, tudományos értékelésük, munkáik részleges újrakiadása csak a nyolcvanas években kezdődött el. Ipolyi Arnoldról 1980-ban már megjelent egy vékony kis könyvecske (Hoppál Mihály munkája), Fraknói Vilmosról még jelentős tanulmány sem született. Pedig történészek, irodalomtörténészek használják gyűjtőmunkájuk eredményeit, csodálják a Tudományos Akadémia általuk kialakított termeinek szépségét, a nemzetre hagyományozott műkincseiket különböző múzeumokban. Az ország tudományos felemeléséért végzett sokoldalú tudományszervező munkásságuk alig ismert, tudományos megítélésük a teljes negligálástól a nagyrebecsülésig terjed.

Levelezésük sajtó alá rendezése, a munkáikat, utóéletüket kutató nyomozás során egyre fokozódott irántuk tiszteletem, sőt bámulatom. A századvég szellemi életéről, az értelmiségi létformáról, életmódról eddig kevésbé ismert mozzanatok teljeseznek ki a két érdekes egyéniség, igen sokban hasonló módon gondolkodó, nyitott szellemű férfiú levelezéséből, amely huszonhat évet (1860-1886) fog át, s egy ritka szép, nemes barátság dokumentuma is. Leveleiket soha nem szánták kiadásra, mégis olyan gazdag anyagot szolgáltatnak a kor szelleméről, társadalmáról, tudományos közéletéről, mindennapi életéről, egyházi eseményeiről, saját életkörülményeiről, mintha csak a késő utókor történészei-

A Római Magyar Akadémián, 1991 októberében rendezett olasz-magyar kapcsolattörténeti konferencián elhangzott előadás rövidített szövege.

nek, művelődéstörténeteinek, tudománytörténeteinek, szociológusoknak, az utókor kutatóinak dolgát akarták volna megkönnyíteni. Elég sok közöttük a keltezetlen levél, elég sok a mára már nehezen felfedhető utalás, de ezekért a hiányosságokért bőven kárpótol a közel hétszáz levél tartalma.

Jellemző módon indult kapcsolatuk: közös antikváriusnál szerezték be könyveiket, s Ipolyi így figyelt fel a nála húsz évvel fiatalabb fiatalemberre, felajánlotta segítségét egy akkor pályadíjat nyert művének átdolgozásához. Fraknói azonnal levéllel fordult az iránta érdeklődő, általa nagyrabecsült, a *Magyar Mythologia* című mű révén már ismert Ipolyihoz. A levélváltásból személyes ismeretség, fiúi tisztelet és Ipolyi haláláig tartó szoros munkakapcsolat lett, úgyhogy Fraknói egyik levelében joggal nevezi magát Ipolyi „pesti ügyviselőjének, teljhatalmú miniszterének”, aki a vidéken élő főpap számára mindent elintézt, amit csak kíván. Belföldről és külföldről egyaránt beszerzi számára a kért könyveket, iratokat, lakást bérel számára, megszervezi a kortárs történészek és Ipolyi találkozóit, ha kell, meghívókat fogalmaz, közös munkáik állásáról rendszeresen tudósítja a rajongásig szeretett és tisztelt Ipolyit. Fraknói Ipolyiban eszményképét látta megvalósulni vallásossága, papi buzgalma, főpapi bőkezűsége, irodalmi munkássága és a hazáért végzett közéleti tevékenysége okán.

Mindkettőjük rendkívül széles érdeklődési köre, tudásvágya, hazaszeretete, egyházi funkciója és az akadémiában betöltött szerepe, az igen gyakori utazások, a tudomány előrehaladásáért vállalt feladataik bőségesen szolgáltattak témát levelezésükhöz. A legnagyobb helyet a munka, a hivatás, a felelősség kérdései foglalják el. Tájékoztatják egymást készülő cikkeikről, beszédeikről, könyveikről. Beszámolnak ünnepnapjaikról, egészségügyi és lakásviszonyaikról, hírlapi és irodalmi olvasmányaikról, képzőművészeti élményeikről, az utazások során szerzett tapasztalatokról, a kortársakhoz fűződő viszonyukról, nyomdai problémákról. Szó esik köztük a közösen szervezett és lebonyolított történész-közgyűlésekről, pályázatokról, de időjárási furcsaságokról, újonnan megismert ételekről, édességekről, intrikákról és a társadalmi élet híreiről is.

Fraknóit és Ipolyit számtalan közös vonás jellemzi. Mindketten felnőtt korban vettek fel magyar hangzású nevet, egyikük német, másikuk zsidó családból származott. Ahhoz a század közepén-végén kialakult réteghez csatlakoztak, amelyik magyarságát tettekben, érzelmekben, anyagi áldozatokban példamutatóan vállalta. A hazai tudomány felemelése volt legfőbb céljuk, mindketten a történettudomány iránt kötelezték el magukat, itt tűntek ki kimagasló teljesítményeikkel, de mindkettőjük vonzódott más területekhez is. Ipolyi például a már említett *Magyar Mythologia* című munkájával megalkotta a magyar néprajztudomány egyik alapvető forráskiadványát (új kiadására három éve került sor), idősebb korában pedig a Képzőművészeti Társulat elnökeként sokat tett a képzőművészetért és a hazai műemlékvédelemért. Fraknói Vilmos a muzeológia, könyvtártudomány területén is kiemelkedő eredményeket ért el. Az ország nemzeti könyvtárában több évig dolgozott, s ott az akkor legkorszerűbb — olasz könyvtárakból eltanult — szakkatalógus kialakítása fűződik nevéhez, s az immár több mint száz évfolyamot megért Magyar Könyvszemlét is ő alapította — hogy csak néhány példát említsék a történettudományi munkákon kívüli érdemeire.

Rendkívül sokra becsülték az adatok, források felkutatását, megőrzését, a jelentős történelmi dokumentumok hozzáférhetővé tételét. Az akadémiai bizottságokban legfőbb céljuk a különböző kiadványsorozatok létrehozása volt, leg-

több tervüket meg is tudták valósítani (például Századok című folyóirat, Történelmi Tár, Monumenta Vaticana stb.). Nem sajnálták idejüket a gyakori üléseken való aktív részvételre, hajlandók voltak vállalni a legfáradságosabb, nem látványos munkákat is.

Mindketten önzetlen, mecénási hajlamokkal bíró férfiak voltak, soha nem egyéni felemelkedésük, rangjuk érdekelte őket, hanem a tudomány szolgálata, a minél maradandóbb értékek létrehozása, az ezt támogató minden lehetséges erő összefogása. Igen sok barátja volt mindkettőjüknek (baráti körük nagy része azonos, a legnevesebb kortárs történészekből, archeológusokból, főpapokból, közéleti férfiuikból tevődött össze). A leggyakrabban emlegetett barátok: Rómer Flóris, Tárkányi Béla, Szilágyi Sándor, Nagy Iván, Pulszky Ferenc, Marczali Henrik, Csengery Antal, Haynald bíboros; elsősorban a közös munka fűzte őket össze és az a nagyfokú hivatástudat, amely előtt meg kell hajolnia az utókornak. Abban is megegyeztek, hogy egyházi és különböző funkcióikból származó jövedelmeiket szinte kizárólag a közösség, a nemzet, az akadémia, az utókor javára használták fel. Ipolyi értékes műemlékvédő tevékenysége mellett egyetlen példának említem meg az esztergomi Keresztény Múzeumot, amelynek alapját Simon Jánosé mellett az ő gyűjteményei képezik. Gazdag könyvtáraikat állami könyvtárakra hagyományozták, igen sok pénzt adományoztak az általuk létesített sorozatok nyomdai költségeire, saját maguk finanszírozták utazásaikat.

Jellegetes típusai voltak a kor katolikus papsága legnyitottabb, legérdeklődőbb, legtoleránsabb rétegének. Nemcsak történetírói munkásságuk, a velük dolgozó munkatársak emlékei, a róluk szóló tanulmányok bizonyítják ezt, hanem az is, hogy levelezésükben egyetlen másokat becsmérő, lenéző, más vallásúakról, más nézeteket vallókról elítélő vélemény sem olvasható.

Mindketten módfelett szerettek utazni, minden hasznos és érdekes tapasztalatot összegyűjtöttek, s mindketten arra törekedtek, hogy a külföldön látott példákat megvalósítsák, a külföldi kapcsolatokat megeremtsék vagy elmélyítsék. Leveleikben folyamatosan megtalálhatók az efféle mondatok: „Voltam Ravenában. Ritkán részesültem oly élvezetben, mint az volt, amelyet a város fenséges műemlékei nyújtottak.” „Nagyságos úr is tudja, hogy Róma ellenállhatatlan.”

Rendkívül fontosnak tartották a tanügyet, az oktatást, a kiművelt emberfők képzésének előmozdítását, az akkori időkben úttörőnek számító nőnevelést, ipariskolát s a korszerű papnevelést is beleszámítva. Különösen sokat fáradoztak azért, hogy az ország különböző iskoláiban lehetőleg azonos, pályázat útján készült, jó, korszerű tankönyvekből tanítsanak. A reformkor nagy gondolkodóinak, köztük Eötvös Józsefnek számos gondolatát váltották tette, s ebben megértő baráti társra találtak az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterben, Trefort Ágostonban.

Mindkettőjük munkabírása tiszteletre méltó. A kutatáshoz ma rendelkezésre álló technikai felszereltség nélkül óriási gyűjteményeket állítottak össze, olyanokat, amelyekre ma intézetek munkatársai csak együtt vállalkoznak. A forráskiadványokon kívül természetesen számos önálló munka is kikerült szellemi műhelyükből.

Szívügyüknek tekintették a legnagyobb reneszánsz uralkodó, Mátyás király életművének tudományos feldolgozását. Személy szerint mindketten sokat tettek a Corvinák összegyűjtéséért, Magyarországra visszakerüléséért (ez a fáradozásuk is külön tanulmányt érdemelne). Közösén írták a honfoglalás időpontjának meghatározásával foglalkozó tanulmányaikat, mindketten hosszú időt töltöttek az Akadémia Történelmi Bizottságának elnöki székében.

Valamennyi közös munkájuk közül azonban külön kiemelésre érdemes az általuk létrehozott forráskiadvány-sorozat, a *Vatikáni Magyar Oklevéltár*, a *Monumenta Vaticana*. Mindketten úgy vélték, hogy „Magyarország történelmének egyik fő kútforrása a vatikáni levéltár”. Az ő idejükben ez a kincsesbánya szinte még teljesen feltáratlan volt. Bár már több fontos sorozat — Magyar történeti emlékek okmánytára, Országgyűlési emlékek, Hazai okmánytár stb. — állt a történészek rendelkezésére, egyikük sem meríthetett a magyar kutatók elől addig elzárt Vatikáni Levéltárból, valamint a 13. század óta működő Dataria (Vatikáni Titkos Levéltár) gazdag anyagából. Ipolyi Arnold és Fraknoi Vilmos közös elhatározása volt, hogy a Vatikán levéltárának Magyarországra vonatkozó anyagát a kutatás számára hozzáférhetővé kell tenni.

Fraknoi így ír 1879. április 6-án: „Sokat foglalkozom a Monumenta történelemtervével is. Milánóban kezembe akadt Vanucci *Storia della Italia Antica illustrata dei monumenti* 4 kötetes munkája, mely a kőkortól kezdve a római birodalom enyészetéig oly modorban tárgyalja a történetet, mint mi szándékozunk.” 1879-ben már készen állt a terv: Jacobini bíboroson keresztül előterjesztik XIII. Leóhoz a kérését a levéltár megnyitására. Jacobini az előterjesztést továbbította, s gondos előkészítő munka után a pápa 1882-ben „elrendelte a vatikáni kézirati kincsek a történettudományok közhasználatára számára megnyitását...”

Fraknoi és Ipolyi azonnal Végrehajtó Bizottságot hívott össze a munka megszervezésére, az első értekezlet 29 meghívottal 1882. június 4-én zajlott le, a bizottság elnöke Ipolyi Arnold lett, a szerkesztés „nagy és terhes munkáját” Fraknoi vállalta, a legszűkebb intézőbizottság tagjai voltak még Dankó József, Knauz Nándor, Tárkányi Béla és Römer Flóris. A levelekből végigkövethető, hogyan alakult ki a két sorozat terve, hogyan haladtak a munkálatok, kik vettek részt benne, milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük.

Ipolyi Arnold vezette be latin és magyar nyelven az egész sorozatot. E bevezetésből idézek: „az új állami és társadalmi eszmék s alakulások naponkint magasabbra emelkedő igények követeléseivel állnak elő. (...) Ilyenkor kétszeres szüksége van az oly tanulmánynak, mely megoldásra vezethet, mint az igazság világa, az idők tanúja s az élet mestere, hogy világával, tanításával és tapasztalatával kimutassa az emberiség téves vagy célhoz vezető ösvényeit”. Ebben a hitben készültek ezek a kötetek: összesen 9 hatalmas — átlagosan 500 oldalnyi terjedelmű gyűjtemény. A forráskiadás mai napig is követett elvei szerint kimásolt, rendezett anyagot mindig kitűnő index zárja. Az egyes kötetekhez készült bevezető, tájékoztató tanulmány némelyike szinte könyv terjedelmű. Kitűnően igazítanak el a hatalmas adathalmazban, s nemcsak a magyar történelem, hanem a világtörténelem korabeli főbb eseményeit is követik. Az elkészült kötetek felbecsülhetetlen értékei a magyar történettudománynak. Kiváló a nyomdai és kötési technika is. A vállalkozáshoz szükséges pénzt a magyar papság adományai fedezték.

A legelső kötet (1884) a magyar királyokhoz küldött pápai követek, legátusok és nunciusok diplomáciai utasításait, jelentéseit, tudósításait, leveleit tartalmazta az 1524 és 1526 közötti évekből. Csupa új, ismeretlen anyagot, melyeknek kommentálását, értékelését, értelmezését Fraknoi Vilmos végezte el.

Valamennyi kötet igen nagy kitartást, szorgalmat, időt kívánt, de az olasz munkatársakkal való kapcsolat egyre javult. „Most már passzióval dolgozom a Vaticana Monumentán...” — írja egyszer Fraknoi, majd később: „Alig hiszem, hogy Európában volna levéltár, hol oly nagy liberalitással bocsátnak mindent diszpozícióra.”

A kötetek közül terjedelmi okokból csak hármat emelek ki. Az egyik az 1680-as évekről szóló, Buonvisi pápai nuncius által írt jelentéseket tartalmazó kötet, amelynek csaknem kétszáz oldalnyi bevezető tanulmányát szintén Fraknói írta. Izgalmas, lenyűgöző olvasmány, s a történelem iránt kicsit is érdeklődő olvasó könyvtörténeti ritkaságként is forgathatja az érmékkel, domborművekkel, címe-
rekkel gazdagon illusztrált, mesterien kötött könyvet. (1886-ban jelent meg, Budavár fölszabadulásának 200. évfordulójára).

A másik érdekes munka az 1446-1523 közötti évekből, a Szent Lélek Társulat anyakönyveiből válogató kötet (1899). Kitűnik belőle a Rómába elzarándokló magyarok nagy száma, családjuk teljes felsorolása, s számos egyéb adat is jól bizonyítja, hogy hogyan terjedhetett el a korabeli Magyarországon a reneszánsz kultúra. A bevezetőt Fraknói Vilmos írta hozzá, az alapos tanulmány Bunyitay Vince, Ipolyi Arnold könyvtárosának munkája.

A harmadik kötet címe: *Mátyás király levelezése a pápákkal*. 1890-ben jelent meg, Fraknói gyűjtötte és rendezte sajtó alá a leveleket, 107 származik Mátyás királytól vagy az ő utasítására, 101 pedig pápai levél. Bármennyit bővült, korszerűsödött a Mátyás-kutatás, ezt a kötetet máig sem nélkülözheti egyetlen kutató sem. Kitűnő előmunkálatul szolgált ez a mű Fraknói egyik legjelentősebb és igen nagy kedvvel végzett munkájához, *Mátyás király élete* című monográfiájához, amelynek kimerítő elemzése, valós értékeinek bemutatása még várat magára.

Fraknói nevéhez fűződik a római magyar intézet megalapítása is: „lelkemben föl kellett ébredni annak az óhajtnak, hogy egy ilyen intézet előnyeiben részesüljön hazánk is, mely inkább, mint sok más ország, van arra utalva, hogy régi történetének homályos lapjaira a pápai levéltárakból világosságot árásson, egyúttal arra is, hogy a kultúra és ízlés forrásaiból, melyek az örök városban fakadnak, merítsen. Ez óhajtnak megvalósulását előmozdítandó, elhatároztam, hogy egy római magyar történeti intézet céljaira házat építsek és ajánlok fel. A ház immár készen áll (jelenleg a Vatikáni Magyar Nagykövetség épülete) és befogadhatja a történelem és régiségtudomány magyar munkásait, kiket saját tudományos feladataik vezetnek Rómába s akik tudományos megbízásokkal küldetnek oda. Nagy súlyt helyezek arra, hogy ez az intézet a Magyar Tudományos Akadémiának is szolgálatába álljon. (...) Azon leszek, hogy az Akadémia küldötteit nemcsak tudományos munkásságukban erőmhez képest támogassam, hanem kényelmökről és részben ellátásukról is gondoskodjam.” — írja Fraknói Vilmos.

A házban 1895-től kezdve folyamatosan dolgoztak magyar kutatók, s mikor Fraknói elköltözött Rómából, az egész házat a magyar államnak ajándékozta. Ez a gesztus alapozta meg az azóta is fennálló olasz-magyar tudományos kapcsolatok egy igen jelentős részét.

Fraknói halála után három évvel, 1927-ben az Akadémián Berzeviczy Albert emlékezett meg róla. Értékelésével egyetértve idézem beszéde utolsó sorait: „Nagy, rendkívül nagy és becses az a szellemi kincs, amelyet Fraknói hosszú életének ernyedetlen munkássága reánk hagyott. Mi e nagy ajándékot semmi egyébbel nem hálálhatjuk meg, mint a kegyeletes megemlékezéssel. És vajon lerójuk-e méltóan ezt a tartozásunkat?” A kérdésre jó érzéssel, elégtétellel válaszolom itt, kedvelt városában, értő szakmai közönség előtt: hosszú évtizedek mulasztása után megkezdődött végre e tartozás lerovása.